

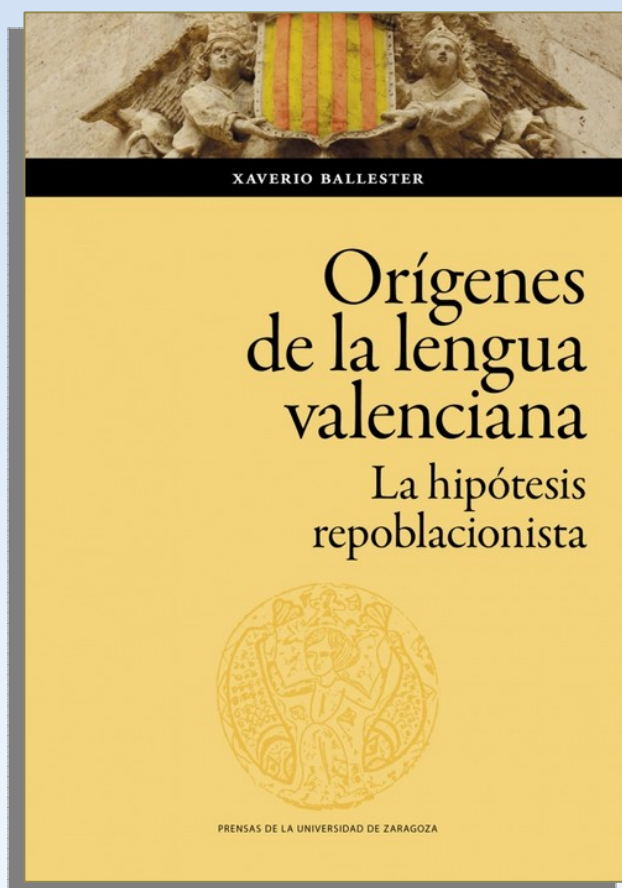
RESENYA BIBLIOGRAFICA

Xaverio Ballester

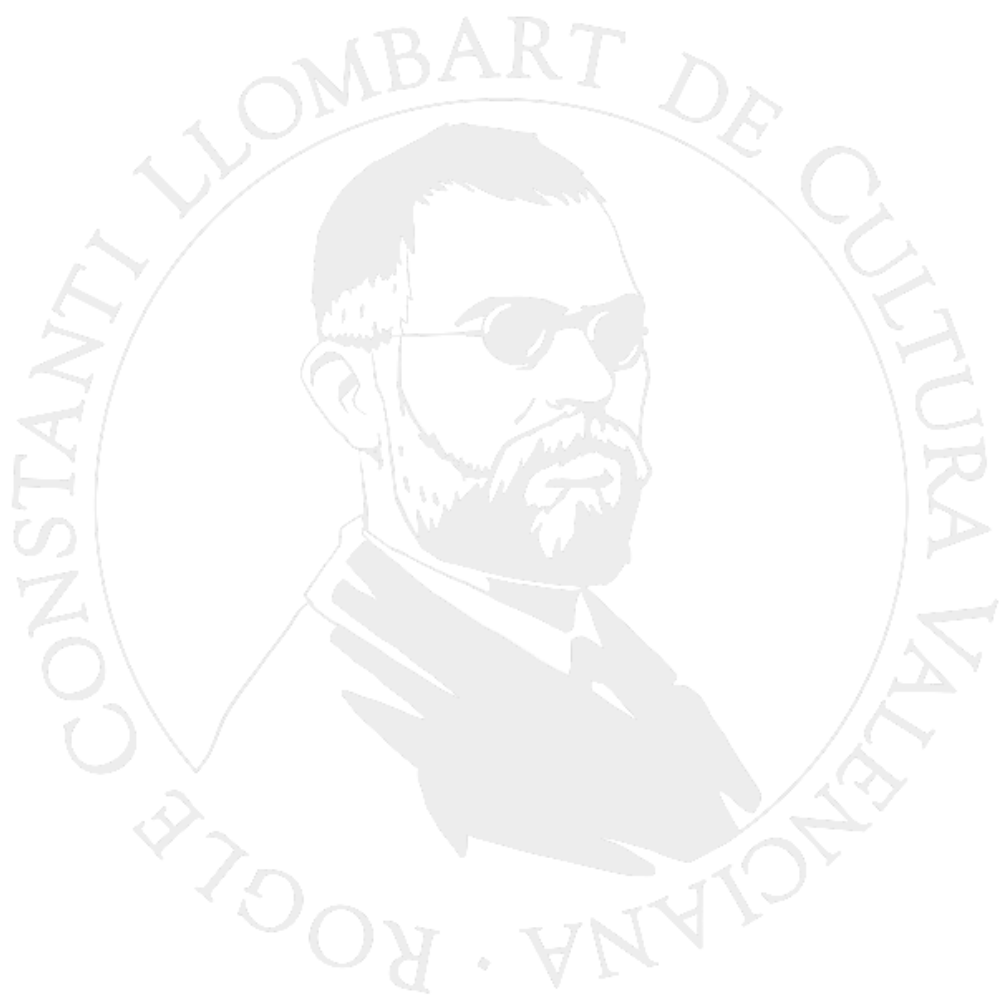
Orígenes de la lengua valenciana.

La hipótesis repoblacionista

**Saragossa, Universidad de Zaragoza,
2021**

Antoni Fontelles
Juliol de 2025

Portada: Disseny de 3PES.
Edita Rogle Constanti Llobart
Juliol de 2025

RESENYA BIBLIOGRAFICA

Xaverio BALLESTER (2021), Orígenes de la lengua valenciana. La hipótesis repoblacionista, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 445 pp.

Nota: les referencies a l'obra figuren entre parentesis (p. XXX).

Per a citar esta obra: FONTELLES, Antoni (2025 edicio revisada), Resenya de Xaverio BALLESTER (2021), *Orígenes de la lengua valenciana. La hipótesis repoblacionista*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 445 + pagina uep.

L'obra

El llibre està dividit en tres parts, el primer capítol (pp. 13-65) es una introducció a la teoria repoblacionista com a origen de la llengua valenciana i causa de la distribució actual. És el nucli del paradigma catalanista. Tant en la versió 'curta' (repartiment, repartimentista), com en la 'allargada' (immigració, immigracionista), l'hipòtesis és la mateixa: la discontinuïtat entre la varietat romànica prejaumina i la postjaumina, per la qual les dos llengües neollatines inicials (català i aragonès) aparegudes en territori valencià són portades. Atinent a aquest criteri, tant l'explicació repoblacionista com l'explicació 'occitanista' són rupturistes, mentre que la valencianista és continuïsta (perquè postula una raonable i provable identitat idiomàtica de varietats abans i després de la conquesta).

Dedicar uns apartats a una de les 'dificultats' (crítiques) que se li ha retret al paradigma valencianista: la falta de textos (poesies, cartes, testaments...). Ballester defensa que l'absència de documents escrits no és un obstacle per a l'existència d'una llengua (el nostre cas no és excepció, donades les característiques socials d'aquells segles); en ciència hi ha mètodes indirectes prou acceptats (p. e., en sistemes solars llunyans, la presència d'un planeta es corrobora no per la visió directa de l'objecte sinó per la pèrdua d'intensitat lumínica de l'estrella per davant de la qual passa aquell; en l'experimentació sícolingüística la

complexitat d'un text se dedueix pel temps utilitzat en la resposta). Ademés, hi ha moltíssimes llengües actuals que no tenen tradició escrita.

Entre les novetats, inclou al final d'alguns dels apartats 150 objeccions al plantejament repoblacionista (genericament catalanista) de molt distint calibre. Totes interessants, però n'hi ha moltes que són jeràrquicament de nivells alts i que a l'hora de calificar la teoria, des d'un punt de vista epistèmic, es poden considerar invalidants de l'hipòtesis. P. e., la número 28 (p. 62) argumenta que les repoblacions similars constatades en uns altres llocs peninsulars no tingueren el mateix resultat de suplantació de llengua (li resta vàlida externa perquè impossibilita generalitzar-exportar el model causal valencià a uns altres llocs espanyols o estrangers).

Tal volta hauria segut convenient remarcar o agrupar aquelles contraargumentacions invalidants, front a les que poden ser considerades més accessòries (mes avant tornar sobre este tema).

En el segon capítol (pp. 67-155) exposa la teoria repartimentista; cronològicament és la primera i l'apuntà a finals del XIX Teodor Llorente, la continuà Antoni Giera i la difongué l'historiador Joan Reglà. Vincula l'aparició del valencià en la distribució poblacional dels llibres del *Repartiment* de la ciutat i del Regne de València (son tres volums, corresponents a diverses èpoques del principi de la conquesta). És una argumentació molt 'trillada' en el paradigma valencianista: objecció 33 (p. 76) "de modo general la supuesta distribución territorial de las lenguas de los repobladores queda frecuentemente contradicha por las fuentes documentales", i també 45 (p. 95), 46 (pp. 96-97), 47 (p. 98), 48 (p. 99), 53 (p. 106)...; la falta de concordança entre furs – llengua, senyoriu – llengua, etapes reconquesta – llengua, divisió eclesiàstica – llengua... (tractat des de diversos punts per Antonio Ubieto, Amparo Cabanes, Ramon Ferrer, José Vicente Gómez, Leopoldo Piles, Pedro López, Albert Cuadrado, Jesu Masià –text inèdit–...).

Des del principi el paradigma valencianista l'ha atacada en excelents resultats, crec, (d'ací ix la substitució immigracionista), però Ballester aporta algunes novetats: 44 (p. 91), justificació del silenci de les fonts respecte a un romanç autocton; 62 (p. 136), certs antropònims atribuïts a

orige aragones o catala poden ser perfectament autoctons per antiguetat, densitat i distribucio preferent en el nostre territori; 69 (p. 145), les localitats repoblades en mes d'una ocasio haurien d'haver canviat de llengua, segons la teoria...

El tercer capítol es el mes extens i complex (pp. 157-421), i el mes interessant. Entra directament a rebatre, punt per punt, els múltiples aspectes –debils o contradictoris– de l'hipotesis de repoblacio allargada, que es la proposta d'Enric Guinot en *Els fundadors del Regne de València* (1999). En principi, l'obra de Guinot (dos llibres) es compacta i impacta pel volum d'informacio, pero pert aigua com un garbell, i aço ho sabem els que l'hem llegida.

Ballester remarca una inconsistencia fonamental: com que tenim notables i abundants eixemples d'us llingüístic consolidat en moltes localitats, p. e., en 1270 o en 1293, ¿quina necessitat hi ha de prolongar l'immigracio idiomàtica fins a 1425 en caracter general?, i una derivada també fonamental, ¿per a qué establir tres etapes quan provablement en una n'era suficient?; la resposta es clara per a mi: per a evitar caure de nou en un 'repartiment' (la situacio sociolingüística es producte d'un breu periodo inicial d'assentaments) i per a superar que els pelats numeros del principi no corroboren la particio llingüística, ni en Valencia ni en molts atres municipis (a banda de que la reparticio, les donacions, no es traslladable automaticament a canvis demografics, o de que hi ha revocacions, o permutes...).

Des d'un punt de vista de filosofia o sociologia de la ciencia, la proposta immigracionista es una hipotesis ad hoc per a tancar el forat deixat per l'insuficient i insatisfactori plantejament repartimentiste (no els quedaven moltes alternatives), que s'havia caigut a trossos... pel treball d'algunes formiguetes de la teoria valencianista. No fon un canvi 'voluntari' sino 'forçat', la prova està en que des de 1999 no he vist (no ho conec tot) cap de critica ad esta hipotesis des de la seua banda i això que els forats es veuen en una nit sense lluna. I no n'hi ha perque en aquell paradigma es practica el dogmatisme (moltes de les afirmacions, sino totes, son discutibles, pero es declaren veritats incontrovertibles) i la descalificacio dels dissidents (perque lo que no s'ajusta a la versio

dominant es una anormalitat, una desviació o una patologia). Que hi ha presuposts ideològics en totes les teories és innegable, però mentre no transcendixquen a les hipòtesis o als resultats (acomodació de l'observació a la teoria), no és preocupant.

Donada l'amplitud de l'investigació, hi ha lloc per a tractar moltes qüestions conexas i determinants: el problema del salat, fals o verdader (l·linages i toponims); els jueus i els musulmans com a repobladors (ja s'havia apuntat per algun altre investigador); els moviments poblacionals interns (alguns documentats i uns altres que se suponen, per analogia); les curtes bases demogràfiques que s'instal·laven en una població respecte a un contingent més numeros que ha d'existir necessàriament, però que habitualment ni es quantifica ni es menciona; els anàlisis individualitzats de poblacions com Sant Mateu o Castello (que no ajuden a l'hipòtesis guinotiana precisament); el paper que uns altres grups ètnics han tingut i que ni sumen ni resten en l'implantació idiomàtica, ja que només contenen catalans i aragonesos, p. e. ¿què fem en els ultrapiirinencs?; les possibles concomitancies entre les varietats antigues, especialment en l'aragones (que també han seguit senyalades fa anys)...

Metodologia i epistemologia

Les teories tenen un nucli infalsable per definició (el valencià és un dialecte consecutiu del català) que és el que permet continuar investigant, entorn al qual n'hi ha hipòtesis protectores que són les atacades pels contraarguments i els contraexemples i són les que van caure una darrere de l'altra o se substitueixen. Des de la sociologia de la ciència, lo que passa i sabem és que el paradigma, el programa d'investigació científica, no és únicament saber en estat pur... té uns components socials que l'ajuden i li otorguen poder i autoritat, com és el cas de la teoria catalanista. Provablement en qualsevol altra àrea del coneixement s'hauria abandonat l'hipòtesis, però aquí no passa ni passarà, perquè hi ha en joc molts interessos (epistèmics, socials, polítics o econòmics) i perquè té un ample suport institucional (persones i entes) que ha captat durant moltes dècades.

Per a evitar els buits teòrics que tenia era esperable que el paradigma catalanista evolucionara i oferira unes altres solucions, conseqüència de l'aparició de nova documentació (els llibres de corts: Alcoy, Cocentaina, Valencia, que mostren una 'realitat' molt diferent a l'estereotipada i que no els lleva la son als seguidors) i lo poc o molt que el paradigma valencianista ha anat elaborant (en açò no trobe que haja influït el paradigma occitanista, que també es, repetixc, immigracionista i rupturista).

En el text que comente, hi ha 150 objeccions a l'hipòtesis repoblacionista, però com he dit no totes tenen la mateixa importància. Aixina, la denominada vàlida teòrica té dos variants: l'internal (la relació entre la variable independent i la dependent: població = llengua) i l'external (la possibilitat de generalitzar els resultats a unes altres situacions: es dir, que esta explicació de la predominància d'una llengua per efectes del poblament es puga predicar tant aquí com en China o Brasil).

Hi ha una altra classe de vàlida, la predictiva, que serveix per a comprovar la qualitat argumental. La teoria catalanista, en general, no preveu el panorama social que dibuixen els llibres de corts, com la proximitat entre ètnies o els fenòmens d'interacció idiomàtica (mes bé n'ha presentat un altre totalment contrari, com expressa el títol d'algun llibre, "La muralla de la llengua"); però tampoc pot justificar l'existència d'una abundantíssima toponímia i antroponímia romaniques sense transmissors (en el cas de la toponímia podria mantindre's in extremis entre els musulmans arabofons, però quan es tracta de l'antroponímia... en els propis nadius pobladors...), element que ja tingue un anàlisi ben detallat per part de Peñarroja (1987, 1989, 1990...); i queda en l'aire la raó per la qual el valencià, dialecte consecutiu del català, en el supòsit que la majoria de parlants coneguts en una població o zona foren orientals, s'haja d'adscriure al català occidental, sobre tot tenint en compte el nivell d'identificació segura dels nousvinguts, un 50%, segons Guinot (percentatge al qual Ballester va restant representativitat, per diverses causes, i el deixa, ironicament, en un -2%, pp. 219-222).

No es a soles la vàlida, sino que la fiabilitat (l'aplicació metodològica per distintes persones ha de donar els mateixos resultats o

pareguts) es molt debil quan el propi Guinot te dubtes en l'atribucio dels gentilicis al catala o a l'aragones (a voltes ell varia, com mostrà fa anys Cabanes 1998, 2001) i quan uns atres investigadors (Peñarroja, Ballester...) no obtenen resultats pareguts sino divergents...

Encara que es diu en moltes ocasions, resulten un poc disperses i no crec que quede clar el volum i el nivell de les dificultats que la teoria repoblacionista (repartimentista o immigracionista) no conseguix superar. Per a mi, son essencials: a) ausencia de documentacio que explique la suposta tendencia inicial (el resultat final el sabem) per la qual els 'aragonesos' optaven per l'aire de la montanya mentres que els 'catalans' preferiren la brisa costera, extrem demografic desmentit per les observacions fetes pel propi Guinot; b) insuficiencia documental (en les dos hipotesis) per a totes les localitats en els tres periodos en que dividix la repoblacio Guinot (Pedro López 1995); c) problematica o falsa identificacio dels antroponims dels repobladors (llinages o malnoms) per la variabilitat atribucional i perque en molts casos l'adscripcio al catala o l'aragones es dubtosa o falsa (Cabanes 1998, 2001; Chiralt 2004); d) determinacio dels percentages de repobladors suficients o necessaris per a implantar una llengua (aço es capital; per a les dos hipotesis, Fontelles 1997, 1999); e) desconfirmacio de l'hipotesis des de la genetica de poblacions; f) processos similars en uns atres llocs no han donat el mateix resultat, escas o nul valor predictiu de l'hipotesis (no generalisacio), g) necessitat de negar l'existencia d'una varietat romanica activa prejaumina o contemporanea en el correlat de l'inexistencia de 'mossaraps', de valencians, que te en contra tota la toponimia i antroponimia (Peñarroja 1990, 1993, 2007) i les mencions als 'valentini' en la disputa judicial sobre l'adscripcio de la seu metropolitana de Valencia (Vicent Castell 1996); h) no consta que hi haja alguna parla de transicio o hibrida en ninguna localitat ni en caracter general (es dona predomini automatic d'una de les varietats)...

Com mostra Ballester, la proposta extensa de la repoblacio (immigracionista) patix els mateixos defectes, augmentats, que la predecessora (repartimentista).

Una mentira de Guinot, comprovable

Diu Guinot (p. 66) que *El mozárabe de Valencia* (Peñarroja 1990) “està redactat sense basar-se en cap document, text o carta escrita en aquesta llengua [mossarap], sinó únicament i exclusivament en la toponímia valenciana del *Llibre del Repartiment*, amb el recurs a exemples de noms de persones o de llocs dels segles XV i XVI”.

Se sap que no hi ha ‘documents’ en eixa llengua romanica prejaumina (crec que tampoc n’hi ha en Murcia o en Sevilla...), està justificat plenament (Ballester aporta raons) i es casi de sentit comu..., pero lo que n’hi ha son romanismes insertats en la toponímia, en l’antroponímia dels nadius, en els glossaris... i en este material treballaven els dialectolecs que analisaven l’evolució de les varietats romaniques (sens anar mes llunt, Manuel Sanchis o Álvaro Galmés, en lo referent al Regne de Valencia, i no he vist que hagen segut qüestionats els estudis...). Hi ha casos mes extrems com l’indoeuropeu que es una ‘reconstrucció’ científica.

Pero es que el migevaliste Guinot ment –en totes les lletres– i la comprovació –empíria pura i dura– està en el llibre que ell descalifica i que obviament no ha llegit. Peñarroja en el text en qüestió explicita les fonts arabs i llatines (pp. 26-38), i en concret els autors arabs (pp. 76-77), en este cas, son tots ells anteriors al segle XIII, excepte u, coetaneu (tot açò, en Fontelles 1999).

La conclusió de Peñarroja (en la qual coincidix Ballester) es que els romanismes toponímics i antroponímics del *Repartiment* son patrimonials, com corroboren, de forma concurrent, les fonts arabs dels sigles X-XIII.

Una qüestió que afinar

Menciona en prou ocasions (ací i en unes altres obres seues) la neutralisació pretonica del valencià, si be ara la llimita: “sobre todo en ciertos contextos fonéticos pero muchísimo más difícilmente después de sílaba tónica” (253); crec que es l’única volta que parla de la neutralisació condicionada de a i de e atones, previes a la vocal tónica (este fenomen es distint al que es dona en una part del català a on s’esten tant a la condició

pre i postonica no només de a i de e, sinó també de o i de u, o a la del mallorquí a on apareix inclús en posició tònica).

Sent tècnicament una neutralització (es perden les característiques distintives d'una vocal en favor de l'altra), tal volta aquí caldria parlar d'una articulació relaxada o d'una transformació restringida de la e > a en uns contextos fonètics concrets. No és general, es dona en les e inicials travades en n, m, s ('entendre', 'amportar', 'astovar'), també en contacte en -ix- ('aixamplar', 'aixamorar', 'aixample', 'aixu(g)ar', però no en *aixercit, *aixercici... i vacila en 'aixativenc' / 'eixativenc', 'en' / 'an fesols i naps'... La neutralització no fa perdre la consciència als parlants: 'antrar' però 'entra' (encara que és tònica), i en diccionaris més 'cuidades' habitualment es restaura la e ('eixamorar', 'eixamplar'), com també passa en 'entendre', 'emportar', 'estovar'. No es pot atribuir a una neutralització postonica el canvi de a > e en una part del valencià septentrional: 'cantava / cantave', 'partia / partie'... que només apareix en la flexió verbal.

No hi ha neutralització en molts altres casos pareguts, quan canvia el context (per la condició d'inicial absoluta o no és inicial travada): 'centrar', 'desfer', 'femer', 'eliminar', 'entendras' ('antendras'), 'valencià', 'enamorar', 'essencial'. Hi ha més exemples de 'neutralització' que no són tals... 'llauger', 'llançol' (però 'llenç'), 'sancer'...

Descompensació bibliogràfica

Com he destacat en els paràgrafs anteriors, Ballester hauria d'haver tingut en compte moltes més aportacions del paradigma valencianista, perquè no en són tantes. No tot és nou encara que a mi m'ho parega. Els texts-manuals recopilatoris de l'estat d'una qüestió o dels avanços són molt lloables, ajuden al progrés de la ciència i faciliten el coneixement als lectors.

Mentres que es veu un maneig fluït i concret de la bibliografia catalanista, no passa lo mateix en la valencianista. Ho dic per les significatives absències, algunes totals (Castell, Gimeno, Fontelles, Lanuza, Cuadrado, Piles...), algunes parcials (els primers —no únics— atacs a la

teoria immigracionista foren de Cabanes –en dos articuls especifics no citats– i Fontelles –en una resenya bibliografica–).

Es nota que controla l'informacio de Galmés quan destaca el gravissim erro de, basant-se en el Repartiment, afirmar que en Corbera es parlava castella-aragones quan alli son valencianoparlants, erro que li retrague a Galmés Peñarroja (1987), i yo mateix (1997), i esta ausencia de mencions anteriors, entenc, es producte de l'insuficiencia de fonts d'esta banda... la que ell defen.

Per contra hi ha fonts dificilment justificables, fora de la mencio colateral o circumstancial. Es el cas de Salvador Faus. El seu llibre es un refregit de les teories d'Ubieto-Cabanes... citant originals ¿era necessaria la copia?

Igual ocorre en les mencions de Juli Amadeu Arias... casi no ve a conte, o Miquel Àngel Lledó que tampoc es de lo millor ni 'lo seu'.

En conjunt (tret d'Ubieto, Cabanes, Ferrer, Gómez, ¿Peñarroja?) fluixeja, al meu entendre, l'aportacio epistemica del paradigma valencianiste, cosa que no ocorre en l'antagoniste, el catalaniste.

El detall com a problema

El professor Ballester demana disculpes al principi per les repeticions que puga trobar el lector, i que sense dubte apareixen en totes les obres, en unes mes i en unes atres manco. S'ha de procurar que siguen les menys possibles.

Si hi ha un aspecte destacadissim, derivat dels amples coneiximents que te, es la prolixitat, el detall, l'anàlisi del cas, el contrast de les sifres chicotetes... es un treball minucios i pacient, pero el problema que se li presenta es la reiteracio, producte d'una estructura un tant caotica. El lector es pert... si yo que me considere coneixedor d'estes qüestions (un poc) he tengut dificultats... un atre es perdra segur. I aço si, aço es faena de l'autor, es la seua responsabilitat, independentment que el tema siga complex, l'escriptor ha de saber conjugar divulgacio i analisis profund. En l'equilibri està, supostament, la virtut.

En resum

Podria estendre'm mes, pero tampoc cal, es una resenya bibliografica. El paradigma hegemonic suponc que, com fa en les atres ocasions, calla, perque ya no li fa falta debatre: te el poder i l'autoritat.

Ara, hui, practicament sens oposicio institucional, quedem un grup de franctiradors en l'objectiu de deixar constancia, per a generacions futures, que no tots pensavem igual que l'opinio publicada (que no equival a l'opinio publica).

Que en esta banda ningú cobra per escriure llibres ni investigar, es bo que ho destaque el professor Ballester, pero no li passa nomes ad ell. I alguns tenim problemes afegits de censura o de dificultats per a publicar (que no tenen res que vore en la calitat tecnica del producte).

Segons la meua opinio (que es opinio, no veritat absoluta), es un text imprescindible per als valencians, es molt prolix (una virtut) pero un poc caotic (derivat de la propia prolixitat) i li faltaria expressar millor (cantitat i calitat) les aportacions del paradigma valencianiste.

Me quedare en el refra valencià: tota pedra fa paret.

Antoni Fontelles

juliol-2025

BIBLIOGRAFIA CITADA

CABANES, María Desamparados (1998) «Repartiment i antroponímia en la València del segle XIII», en *Revista de Filologia Valenciana*, num. 5, València, Accio Bibliografica Valenciana, pp. 29-48.

— (2001), «Utilitat i utilisacio de l'antroponímia. Unes reflexions en veu alta», en *Revista de Filologia Valenciana*, num. 8, València, Accio Bibliografica Valenciana, pp. 43-59.

CASTELL, Vicente (1996), *Proceso sobre la ordenación de la iglesia valentina. 1238-1246*, dos vols, València, Corts Valencianes.

CHIRALT, Enric (2004), «Evolucio dels antroponims: s. [ss.] XIV-XVIII», en *Revista de Filologia Valenciana*, num. 11, València, Accio Bibliografica Valenciana, pp. 67-86.

FONTELLES, Antoni (1997), *Societat, ciencia i idioma valencià*, València, Lo Rat Penat.

— (1999), resenya de «Els fundadors del Regne de València» d'Enric Guinot, en *Revista de Filologia Valenciana*, num. 1, València, Accio Bibliografica Valenciana, pp. 176-179.

GUINOT, Enric (1999), *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, dos vols., València, Tres i Quatre.

LÓPEZ, Pedro (1995), *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*, València, edicio de l'autor.

PEÑARROJA, Leopoldo (1987), «Mossarabisme i substrat. Critica retrospectiva», en *Aula de Humanidades y Ciencias. Serie filológica*, num. 2, València, Real Academia de Cultura Valenciana, pp. 55-84

— (1989), «El mossarap de València i la romanitat de l'Espanya Islamica: estat de l'investigacio», en DDAA, *En torno al 750 aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia* (dos volums), València, Consell Valencià de Cultura, vol. I, pp. 199-225.

— (1990), *El mozárabe de Valencia. Nuevas cuestiones de fonología mozárabe*, Madrid, Gredos.

— (1993), *Cristianos bajo el islam. Los mozárabes hasta la reconquista de Valencia*, Madrit, Gredos.

— (2007), *Cristianismo valenciano. De los orígenes al siglo XIII*, Valencia, Ajuntament de València.

